

IMA SÖTÉTSÉGBEN

Zúg a föld, riadnak a fák is,
 megkergült a határ,
 száz tört bokor sír és sikolt,
 villám tűznyila száll —
 Ébredj, Szellemek Szelleme,
 Mélység Ura, ki a sötét
 anyag lelkében rejtezel
 a titkos rétegekbe rég.
 Ébredj s vedd szét hatalmadat
 a völgyeken s az utakon.

A völgyeken s az utakon
 vedd szét pörgő hatalmadat,
 kergesd meg, aki megtagad,
 tövestül, aki ellenáll
 dönts meg a rossz fát s úzd a vad
 kórót a messziségbe, hogy
 megemlegessen ez a táj.

S ó, jöjj el, árva ágyamon
 hol fekszem s szomorú időm
 sovány kenyerét majszolom,
 szürkés szobámba — tört erőm
 hogy felíveljen teveled,
 hogy lássanak meg engem is,
 hogy én is szétdobjam magam
 a földeken s a tájakon,
 hogy végre meghallják szavam.

MESTERSÉGES ÉS TERMÉSZETES NYELV

Irta: AL. GRAUR

Az emberiségnek minden időben bőven volt oka elégedetlenkedni a nyelvek sokfélesége miatt, melyek akadályozzák úgy politikai és kulturális, mint kereskedelmi kapcsolatait. Épp ezért már a középkorban erősen foglalkoztatta a tudósokat egy mesterséges nyelv gondolata, amit az összes népek elsajátítának.

Az első, aki egy ilyen nyelv rendszerét megkísérelte kidolgozni, Leibniz, a filozófus volt a 17. században. Azóta mintegy négyszáz kísérlet történt még ebben az irányban, de valamennyi sikertelennek bizonyult. Az eszme elsősorban a 19. század vége felé látszott megvalósíthatónak, amikor Johan Martin Schleyer feltalálta az u. n. volapük nyelvet. (A szó az angol *world*, világ és *speak*, beszélni szavak összetétele).

A volapük csaknem mindenütt az angol nyelvet veszi alapul, amit azonban jelentékenyen módosít, még a szavak formájában is. Például anya volapükül *mot* (ang. *mother*), posta, *pot* (ang. *post*) stb. Hamar nyilvánvaló lett azonban, hogy egy ilyen nyelv elsajátítása komoly meg-

erőltetésbe kerül, jóllehet gyakorlati értéke igen csekély. Szükségesnek látszott tehát egy alkalmasabb nyelv kialakítása. A lengyel Zamenhof 1887-ben megteremtette az *eszperantót*. Ami az eszperantó szóanyagát illeti, Zamenhof igyekezett az érdekeltek előtt ismerős szavakat felvenni, vagyis elvben minden fogalom megjelölésére a legtöbb nyelvben használatos szót választotta ki; természetesen jelentékeny morfológiai egyszerűsítéssel.

Ez az eszme két körülmény folytán igen használható: 1. Minden indo-európai nyelv, a történet folyamán észrevehetően alaktanának egyszerűsítésére törekszik. A nyolc primitív eset közül a román nyelvcsalád különböző tagjai (a román nyelvet kivéve), valamint az angol nyelv egyet sem őriztek meg, a német mindössze kettőt s az ujjörög hármat. Csak a szláv nyelvek (a bulgár nyelvet kivéve) mutatkoznak maradiaknak ezen a téren, melyek majdnem mindet megtartották. A régi, bonyolult és nehézkes igeragozási rendszerek is (pl. a latin *fero, tuli latum*, a német *gehe, ging, gegangen*) még a történelmi idők előtt megkezdték helyüket a világos és rendes igeragozásnak átadni (latin: *amo, amavi, amatum*, német: *machen, machte, gemacht*). 2. A főbb európai nyelvek szóanyagát áthatják a latin és görög nyelv mindenütt azonos elemei. A *nation, culture* szavak pl. épp úgy ismerősek a latin országokban (Franciaország, Olaszország és Románia), mint Angliában, Németországban és Oroszországban. Ez a szóanyag tehát kényelmes alap egy nemzetközi szótár megszerkesztésére. Ezenkívül a legtöbb kultúrnyelvben azonos tudományos és technikai szóanyag szerepe is igen jelentős.

Igy tehát egy nemzetközi nyelv könnyen hasznosíthatja egyrészt a leegyszerűsített szerkezetet, amely tekintetben csak követnie kell a kifejlett nyelvek által megtett utat, másrészt igen gazdag szótár állítható össze a csaknem mindenütt egyaránt ismert szavakból.

Megállapítást nyert azonban, hogy az eszperantónak is vannak hibái, főleg azért, mert megteremtője sem tartotta tiszteletben a saját maga által megállapított elveket. Például indokolatlan engedményeket tett a német és orosz nyelveknek s német vagy orosz szót vett fel olyan fogalmaknál, ahol az összes többi jelentékeny nyelvek más közös szót használnak; megengedte a két esetű névragozást, ami haszontalan bonyodalmat okoz. Ezért alakult ki csakhamar (1907) egy új nyelv, az *ido*, mely az eszperanto elveire épült, csak következetesebben alkalmazza azokat, majd 1922-ben az észt *de Wahl* közzé tette az *occidental* nyelv alapelveit.

Amit az occidentálisták elsősorban vetnek az eszperantó szemére, az nyelvészeti rendszerének mechanikus jellege. E helyett egy a valóban létező nyelvészeti anyagból kivonatolt rendszert ajánlanak, ami azt jelenti, hogy az alaktanban is ugyanazokat az elveket alkalmazzák, mint a szóanyag összeválogatásánál: kikeresni a név- és igeragozásnak azokat a jellegzetességeit, melyek az élőnyelvek között legelterjedtebbek. Ezt a munkát ugyan bizonyos mértékig keresztülvitte az *ido*, de az occidentálisták kifogásolják, hogy ez nem történt meg teljesen.

Várhatnók tehát, hogy ennek az új szakadásnak megteremtői töretlenül következetességgel járjanak el és pontos kritériumokat állapítsanak meg híveik számára. A valóságban azonban igen sok esetben engedik meg az olvasónak, hogy a különböző irányzatok közül tetszése

szerint válasszon. Pl. ami az írást illeti, az elv az, hogy minden szó őrizze meg azt a formáját, melyet abban a nyelvben visel, ahonnan származik, vagyis a többnyire időszerűtlen és nehézkes etimológiai formát. *Philosophia*-t kell írni tehát, mert *ph*-val írják angolul, franciául és németül. Mi történjék azonban a spanyol, olasz, román, magyar, orosz, szerb, lengyel, cseh, svéd stb. nyelvekkel, melyekben *f*-el írják? Az elfogadott megoldás az, hogy írható *f*-el is. Ime egy új szakadás kilátásai az occidentalban.

Térjünk át a kiejtésre. Itt ahelyett, hogy az írás szerint történő olvasás egyszerű elvét alkalmaznák, különböző eltéréseket engedélyeznek.

1. Azonos betűcsoport a beszélő kénye szerint kétféleképpen olvasható: *ch* = *s*, vagy *cs* (*chapel*, kalap — olvasható *sapel*-nek is, *csapei*-nek is), ezenkívül még, mint *k* vagy *h* is szerepel görög szavakban (*monarch* = monark vagy monarh; az olvasónak tehát ismernie kell a szavak etimológiáját) stb.

2. Ugyanazt a betűt kétféleképpen ejtik az utána következő hangzó szerint: a *t* mikor *t*, mikor *c* (*t* a *telephon*, *c* a *nation* szóban) ezenfelül megengedett az *sz*-ként való használata is (*naszion*).

A hangsúly elvben meghatározott *s* az utolsó mássalhangzót megelőző magánhangzóra esik, de hogy a nyelv a „nemzetközi“ kiejtéshez alkalmazkodjék, igen sok kivételt engedélyez a szabály alól. Így *café*-t mondanak, de *hiperbol*-t, jóllehet vannak nyelvek, melyekben a *café*-t és *hiperbol*-t ejtenek. Ezek a szavak tehát nagyobb kár nélkül követhették volna az általános szabályt.

Súlyosabbak azonban az alaktani változatok. A kutya *can*; amikor azonban a jó hangzás úgy kívánja, használható *cane*; ha meg akarjuk határozni, hogy himnemű, akkor *cano*, nőnemben *cana*. Ime négy forma egyetlen fogalomnál. Kissé sok, ha arra gondolunk, hogy a természetes nyelveknek általában két alakjuk van, him- és nőnemű, míg a leegyszerűsített mesterséges nyelv egy harmadik, nem nélküli formát is engedélyez. A főnevektől való különbözőség céljából a melléknevek *i* végződést kaphatnak. Ki határozza meg, hogy mikor igen és mikor nem? Minden beszélő belátása szerint alkalmazza a szabályt s így már a kezdetben dialektus keletkezik. A melléknevek középfokát *plu*, a főneveket *li max*, vagy *li maxim* előtaggal képezik; de a *bon* középfoka *melior*, felsőfoka *optim*, a *mal*-é pedig *pejor* és *pessim*, vagyis ezek megőrzik a latin nyelv összefüggéstelenségét, egyáltalán nem kikerülhetetlen szükségesség, hanem csak egy rég letűnt nyelvtani rendszer maradványa. De az occidental ezeknek az ásatag formáknak mintájára még új rendhagyó formákat is teremt s a *grand*-hoz, mely a latin nyelvben rendes fokozású, *major* és *maxim* fokozást vezet be. Így az új nyelv ugyanolyan szeszélyessé és szabálytalanná válik, mint a régiek. Hogyan igazolható végül a négyféle igeragozás, mikor a legtöbb indo-európai nyelv kevesebbet ismer?

Egy mesterséges nyelvnek elsősorban a nyelvtan egyszerűsítésére és nem bonyolítására kell törekednie. Az occidentálisták ott tévednek, mikor a jelenleg érvényben levő nyelvtani rendszereket olyan *apriori* kereteknek fogják fel, amelyek nélkül sem beszélni, sem gondolkodni nem lehet. A valóságban minden nyelvnek vannak élő részei, melyek szükségesnek érzett különbségek megjelölésére szolgálnak és vannak

holt részei, melyek ma már semmire sem jók s csak a hagyománytisztelést tartja fenn őket. Ez utóbbiak közé tartozik a négyféle igeragozás is. Valamely régebbi korban a latin igeragozások között valóban voltak lényeges különbségek, de ezek megszűntek, minthogy nyilvánvalóvá lett a II. és III. igeragozások haszontalansága. S ma feltámasztani, mesterséges igéket teremteni ezekbe a 2000 éve hallott keretekbe? A mesterséges nyelvnek a jelenlegi nyelveknek csak élő részét kellene tisztelben tartania.

A fentiekből következik, hogy nem tartom valószínűnek sem az eszperantó, sem az occidental sikerét, elsősorban azok miatt a tévedések miatt, melyek e nyelvek alapját teszik. De a rendszerek hibáit talán ki lehetne javítani. És mi történnék akkor? Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, meg kell vizsgálnunk, vajjon a napjainkban beszélt nyelvek természetesek és egyforma mértékben természetesekek-e?

*

A beszélt nyelvek bizonyos, eleinte egész kezdetleges jelrendszerből alakultak ki, amit a primitív embert uraló különböző érzések spontán hoztak létre. Ismeretes, hogy az állatoknak is van bizonyos jelrendszerük, melyek segítségével kevészámú és felületes fogalmaikat közölhetik egymással. Aki figyelmesen hallgatja a kutyát, megállapíthatja, hogy ugatása különbözik aszerint, hogy idegent, ismerőst, vagy egy másik kutyát ugat, sőt aszerint is, hogy az idegen az ő, vagy a szomszéd udvarára lép be. És biztos, hogy a többi kutyák felismerik ezeket a különbségeket, mert minden formájára másként reagálnak.

Kétségtelen, hogy az ember beszéde kezdetben szintén ilyen természetű volt. Ha ma annyi kifejezést és árnyalatot különböztetünk meg, annak oka nem beszélőszerveink különleges volta (gondoljunk a papagályra, mely csaknem ugyanannyi hangot tud kiejteni), hanem gondolkodásunk fejlődése. Minél előrehaladottabb valamely társadalom a gondolkodás terén, annál teljesebb és gazdagabb a nyelve árnyalatokban. Nyilvánvalóan ez a fejlődés igen gyakran anélkül történik, hogy az érdekeltek tudatában lennének. Az ember elsajátít egy fordulatot csak azért, mert igen sokszor hallotta és megtörténhetik, hogy aki először használta, öntudatlanul tette. Természetesen vannak esetek, mikor az újító tudatosan dolgozik a kifejezésmód megjavításán. A „mesterséges“ nem mindig egyértelmű a „tudatos“-sal, aminthogy a „természetes“ nem mindig „tudattalant“ jelent.

Mi tehát a különbség valamely természetes s egy ma teremtett mesterséges nyelv között, ha mindkettő egyaránt függ az emberi akarattól? Két igen fontos különbség van. Ez nem vonatkozik a szóanyagra. Megállapítottuk, hogy a szavak, minthogy alapjuk, az inger folytán célzatosság nélkül létrejött kiáltás — „természetesekek“-nek tekinthetők. Mint-hogy a mesterséges nyelvek élő nyelvek szógyökereit veszik át, szótáruk ugyanolyan „természetes“, mint amazoké. A különbség strukturális jellegű. Egy apáról-fiúra öröklődő nyelv esetében a kifejezési rendszer természetesen szüntelen változásnak van kitéve a beszélők észjárása szerint, amely feltétlenül a kifejezésmód világosságára és egyszerűsítésére törekszik. Ezek a változások azonban nagy tapintattal és egyszerűsítésekkel szinte észrevétlenül történnek. Az újítások megteremtésénél százezer beszélő működik közre, míg szentesítését az egész nyelvcsoport hajt-

ja végére. Sok ujtás nem jut tul egyetlen beszélőn, mások előbb kis körben elterjednek, majd kiküszöbölődnek, minthogy a közösség nem fogadja el őket. Néha századoknak kell eltelni, míg egy ilyen kérdés a változtatás elfogadásával vagy visszautasításával elintéződik. Ebből a szempontból állíthatjuk, hogy az öröklött nyelvek természetesek, értve ez alatt, hogy számos nemzedék nyelvérzéke hagyja helyben őket. Ime milyen messzire jutottunk egy olyan rendszertől, amit egyetlen ember terem s egy társadalom változtatás nélkül elfogad.

Vannak azonban közbeeső kategóriák. Nyelvek, melyek pl. minden előkészítés nélkül, valamely kisebbség akarata folytán, mely válogatott nyelvi elemeket kényszerít rá, népi fázisukból egyszerre irodalmi nyelvé ugranak elő. Más esetben valamely társadalom akarata következtében egy halott nyelv feltámad és ismét felveszi közvetítő szerepét. Ez utóbbiak nem egészen mesterséges nyelvek, mert egykor a ma élő nyelvekkel azonos feltételek között beszéltek őket, csak hogy más körülmények között, más emberek. De nem is egészen természetesek, mert hosszabb-rövidebb szünet után, ma nem felelnek meg az életkörülményeknek s erőszakosan kell alkalmassá tenni őket. A történelmi különbségek figyelembevételével a nyelvek mesterségeségének különböző fokozatait állapítjuk meg.

Vegyük például az új görögöt. A régi görög nyelvéből a történelem folyamán természetesen alakult ki egy új (olasz, szláv, török) szavakkal átszótt nyelv, amit a köznép használ, amit azonban csak ügyelbajjal ért meg az ógörög irodalom ismerője. Ezzel párhuzamosan az írók következetesen egy olyan nyelvet használtak, mely anélkül, hogy azonos lenne az ógöröggel, közeledik felé s amilyen mértékben ezt teszi, távolodik a valóban beszélt nyelvtől. A folyamat oda vezetett, hogy egy görög, aki nem járt iskolába, csak igen nehezen érti meg, ha felolvassnak neki.* Ez látszik a mesterséges nyelv legenyhébb formájának.

Határozottabban mesterséges jellegűek azok a nyelvek, melyek egyetlen ugrással lettek irodalmi nyelvvé. A magyar nyelv mindig beszélt nyelv volt, de írásban inkább a latint használták. Mikor a mai magyar irodalmi nyelvet kialakították, ahelyett, hogy a művelt nyelvekből kölcsönöztek volna szükséges szavakat, német szóösszetételeket, sőt fordulatokat másoltak le.

Ugyanígy jól fellelhető a mesterséges jelleg a cseh nyelvben is. A cseh nép, melynek függetlensége idején virágzó műveltsége és ragyogó irodalma volt, sötét korszakon ment keresztül a német uralom alatt. A nemzeti újjászületéssel egyidejűleg új irodalmi és tudományos nyelvet teremtettek. Ennek az ujtásnak anyagát legnagyobbbrészt a régi cseh nyelv szóanyaga teszi. Ily módon vált elkerülhetővé, mint ez Magyarországon is történt, a német elemek kölcsönzése (tulajdonképpen csak a szavak kölcsönzését kerülték el, hisz az összetett szavak lemásolása voltaképpen szintén kölcsönzés). De teremtettek egy új, bizonyos mértékig mesterséges nyelvet. Csaknem ugyanígy történt ez Bulgáriában is: a jelenlegi bulgár irodalmi nyelv legtöbb elemét az óbulgár egyházi iro-

* Jellemző, hogy a szakadás itt nem a beszélt nyelv új szavainak elfogadása, hanem ezeknek az írott nyelvből való száműzése következtében állott be. A nyelvtisztítás tehát itt ahhoz a veszélyhez vezetett, melynek kiküszöbölését a tisztogatók feladatuknak tekintették.

Iom szóanyagából veszi. Állíthatjuk tehát, hogy a bulgár irodalmi nyelv holt anyagot használ.

A mesterséges jelleg sokkal szembeötlőbb Irország esetében. A 9. századtól, a régi ir nyelvnek nagyszerű irodalmi korszaka kezdődött. Idővel azonban, angol uralom alatt, az irek minden kényszer nélkül átvették az angol nyelvet. Századunk elején az egyébként elég fejlett ir nyelvet alig néhány százezer ir ismerte, de még ezek is nagyobb részben az angolt használták. Az erőteljes nemzeti hullám, mely visszaszerelte a katolikus Irország függetlenségét, megteremtette az ir nyelv becsületét is. A lakosságot kényszerítik, hogy megtanulja. Hogy pedig a nyelv irodalmi tekintélyét is visszaadják, a régi ir nyelvből vesznek át szavakat. Ezt a nyelvet, amely egyike a legnehezebb nyelveknek, csak azok értik, akik tanulmányozták. Egyidőben tehát egy élő nyelvnek holt nyelv segítségével való átalakítása s egy kompakt lakosság nyelvi elnemzetietlenítése folyik.

Végül a fél-mesterséges nyelv legjellemzőbb példáját a Palesztinában beszélt héber szolgáltatja. A héber nyelv a Krisztus előtti első században halt el, szerepét az arámi nyelv vette át. A mai zsidók, ha nem beszélik országuk nyelvét, spanyolul vagy jiddisül beszélnek, mely utóbbi a német nyelv egy dialektusa. A héber, mint irodalmi nyelv maradt fenn megközelítőleg úgy, mint a latin a középkorban — de különböző országokban különféleképp beszélnek. A palesztinai telepítések előtt a héber nyelvet csak a régi szövegek olvasói ismerték. Az új zsidó állam megalakításával egyidejűleg született meg az az eszme is, hogy az új állam nyelve a héber legyen. Voltak, akik nyomban tanulni is kezdték, mint bármely idegen nyelvet.

Egyelőre nem állíthatjuk, hogy egy halott nyelvnek valamely népcsoportra való rákényszerítése sikerült. Az az egyszerű tény azonban, hogy törtétek ilyen kísérletek, lehetővé teszi a kérdésnek a fentalált nyelvekkel kapcsolatban való feltevését: miért ne lehetne lehetséges elvben, hogy ez is sikerüljön? Természetesen olyan mesterséges nyelvre gondolunk, amely hibátlan terv alapján készülne s ezt a tervet minden tekintetben követné, tehát egy belső hibák nélküli mesterséges nyelvre.

JÓZSEF ATTILA ÉLETE (III.)

Írta: JÓZSEF JOLÁN

Örökké fájó emlékezéssel idézem fel a mama törékeny alakját, aki ezidőtől fogva állati erőfeszítéssel dolgozott, hogy előteremtse a mindennapi kenyeret számunkra. Éreztük, bár nem értettük, szótlanúsága és komorsága mögött csüggedtségét, társtalan bánatát. A magunk együgyű, gyermeki módján igyekeztünk is, hogy segítségére legyünk, hogy örömet szerezzünk neki. Amikor e télen Gáspár Jánosékhoz, egy kőműveshez költöztünk, Attila lecipelte Etussal a pincébe egyetlen játékát, hintalovát és felvágta aprófának. A kisfiúnak ez a fehérló áldozása mélységesen meghatotta mamát. Ma is előttem van az arca, amint végigcsurog rajta a könny, amikor tüzet gyújtott belőle a paprikáskrumpi alá.